

4.6. Główne nurty metodologiczne w badaniach dialektologicznych. Szkoły dialektologiczne

Autor: Halina Karaś

Najwcześniej, tj. w Polsce okresu międzywojennego, ukształtowały się dwa główne kierunki metodologiczne: 1) historyczny, retrospektywny (niestatystyczny); 2) synchroniczno-socjologiczny (statystyczny). Z nimi wiążą się dwie tzw. szkoły dialektologiczne: krakowska i warszawska. Pojęcie szkoły naukowej zawiera w sobie treści dotyczące metodologii badań, środowiska naukowego i wyników badawczych. Dla pierwszej z nich, tj. krakowskiej szkoły dialektologicznej, charakterystyczny jest historyczny, retrospektywny kierunek metodologiczny. Jej podstawy zostały ukształtowane przez Kazimierza Nitscha, który dokonał opisu systemów wszystkich dialektów ludowych, był najwybitniejszym polskim dialektologiem. Celem tego kierunku badawczego było: - uchwycenie jak największej liczby zjawisk językowych i zarejestrowanie możliwie najstarszej postaci gwary - badanie gwary „czystej”, pozbawionej wpływów języka literackiego, stąd szukanie informatorów mało mobilnych, niemających kontaktów z językiem ogólnym (lub mających kontakt sporadyczny, rzadki) - badanie gwary na podstawie wybranego idiolektu, przy czym programowo nie badano wariantowości. Metodę tę rozwijali w najwcześniejszym okresie m.in. Mieczysław Małecki, Adam Tomaszewski, Stanisław Urbańczyk, Zdzisław Stieber. Jej głównym celem były przede wszystkim badania nad całością gwar polskich, a więc prace o charakterze syntetycznym (atlasy, słowniki, bibliografie). Zarazem jednak w badaniach tego kierunku wyraźnie zaznaczyła się teza o potrzebie uwzględniania w badanych dialektach nowych procesów i zjawisk, dokonujących się pod wpływem języka ogólnego. Łączenie metod historycznych i opisowych jest charakterystyczne dla szkoły krakowskiej. Warszawska szkoła dialektologiczna wiąże się natomiast z drugim nurtem metodologicznym, tj. synchroniczno-socjologicznym (statystycznym). Jej twórcą był Witold Doroszewski, a podstawowym narzędziem badawczym - metoda statystyczna, którą stosowali i twórczo rozwijali w swoich pracach m.in. Henryk Friedrich, Halina Koneczna, Jerzy Tarnacki. Przykładowo - Henryk Friedrich opracował metodę kartograficznego oznaczania stopni natężenia procesów fonetycznych. Nurt statystyczno-socjologiczny zakładał: - badania wariantowości dzięki zastosowaniu metody statystyczno-socjologicznej Witolda Doroszewskiego - opis współczesnego stanu gwary, a nie tylko jej najstarszej postaci, a następnie - w wyniku syntezy - przedstawienie kierunków i tendencji rozwojowych. Ten kierunek badań koncentrował się na opisie stanu aktualnego, w tym wewnętrznego zróżnicowania gwar, z uwzględnieniem różnorodnych wpływów, także interferencji gwary i języka ogólnego, podejmował zagadnienia stosunku idiolektów do gwar oraz problem kartograficznego przedstawiania tych faktów. Różnice między obu szkołami dialektologicznymi, tj. krakowską i warszawską, sprowadzały się (ogólnie rzecz ujmując) do odmiennej hierarchizacji etapów i celów postępowania badawczego, i tak szkoła krakowska: retrospekcja & rarr; system gwarowy & rarr; opis stanu współczesnego & rarr; zmiany systemu gwarowego; szkoła warszawska: opis stanu współczesnego & rarr; idiolekt a gwara & rarr; system gwarowy & rarr; retrospekcja tendencji rozwojowych. W okresie powojennym, tj. w drugiej połowie XX wieku, zaznaczyły się dwa kolejne nowe nurty w badaniach dialektologicznych: 1) nurt systemowy (dialektologia strukturalna), 2) nurt socjolingwistyczny (komunikatywny), charakteryzujący się nową metodą badań. Pierwszy z nich wiąże się przede wszystkim z nazwiskiem Karola Dejny, który przedstawił odmienne ujęcie metod i celów badawczych dialektologii, przeciwstawiając się grupowaniu dialektów ludowych na podstawie znanych izoglos i pozostawianiu przy dotychczasowym podziale korygowanym jedynie nowymi danymi. Polskie dialekty ludowe Karol Dejna omówił na tle procesów i rezultatów różnicowania się słowiańskich terytoriów etnicznych, tym samym traktując je jako zespół innowacji dialektalnych, które wytworzyły się w oddzielnych ugrupowaniach ludnościowych i nie zdołały się rozprzestrzenić na całe terytorium językowe. Zgodnie z tym założeniem dialektologia nie tyle zajmuje się opisem dzisiejszego stanu gwar, pozostawiając to zadanie dialektografii, ile omawia powstanie i rozprzestrzenianie się niektórych innowacji dialektalnych, uwzględniając zarówno współczesne wyniki badań, jak i materiał historyczny. Kierunek socjolingwistyczny w dialektologii rozwinął się w Polsce pod koniec XX wieku i wiązał się zarówno z krytyką klasycznych metod dialektologicznych ze strony nauk społecznych, jak i z ogromnymi zmianami demograficzno-społecznymi. W nurcie badań socjolingwistycznych położono nacisk na badania wariantowości uwarunkowanej czynnikami socjalnymi i sytuacyjnymi, natomiast wariantowość geograficzna stała się drugoplanowa, także i z tego względu, że badania ukierunkowane socjolingwistycznie obejmują zazwyczaj niewielkie, zwarte obszary gwarowe. Bada się w nich korelację zmiennych językowych z czynnikami społecznymi (np. płeć, wiek, wykształcenie, pochodzenie społeczne, wykonywany zawód) oraz ze stopniem oficjalności sytuacji komunikacyjnej. Przykładowo - Halina Kurek w pracy Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego), Kraków 1990, badaniami objęła 1787 informatorów i scharakteryzowała ich pod względem socjologicznym według:

- płci

- wieku (4 grupy wiekowe: 7-19; 20-46; 47-70, powyżej 70),
- wykształcenia (niepełne podstawowe, podstawowe, średnie i wyższe)
- pochodzenia społecznego (inteligenckie, robotniczo-chłopskie i chłopskie)
- zawodu (rolnicy, chłopci-robotnicy, chłopci-urzędnicy). Autorka ukazała, w jaki sposób wymienione czynniki socjalne i sytuacyjne (oficjalność – nieoficjalność) decydują o dystrybucji wariantów językowych. Ostatnio rozwija się kierunek badań interdyscyplinarnych, w których dialektologia łączy się z {tt}brak hasła w bazie|etnolingwistyką{/tt} i {tt}brak hasła w bazie|lingwistyką kulturową{/tt}, odwołującymi się do czynników współtworzących tożsamość grupy i jej wewnętrzną zwartość oraz operującymi badaniem kultur regionalnych, a więc języka i sfery społeczno-kulturowo-obyczajowej mieszkańców wsi.

Literatura: Doroszewski Witold, 1953, Przedmiot i metody dialektologii, „Poradnik Językowy” 1953, z. 1, s. 1-8, z.2, s. 1-7, z. 3, s. 2-10, z. 4, s. 4-12. Doroszewski Witold, 1962 (1935), O statystyczne przedstawienie izoglos, (pierwotny druk 1935), przedruk [w:] Studia i szkice językoznawcze, Warszawa 1962, s. 380-392. Dunaj Bogusław, 1996, Przedmiot i kierunki badań dialektologicznych, [w:] „Studia dialektologiczne” I, pod red. B. Dunaja i J. Reichana, Kraków, s. 21-29. Kowalska Anna, 2001, Znaczenie doboru metod badawczych we współczesnej dialektologii (na przykładzie polskich regionalnych atlasów gwarowych), [w:] Gwary dziś 1. Metodologia badań, Poznań, s. 51-66. Kupiszewski Władysław, 2002, Jeszcze o metodzie statystycznej Witolda Doroszewskiego, [w:] „Studia Dialektologiczne” II, pod red. J. Okoniowej i B. Dunaja, Kraków, s. 67-72. Kurek Halina, 1990, Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego), Kraków. Lubaś Władysław, 1996, Teoretycznie i praktycznie o relacjach między dialektologią a socjolingwistyką [w:] „Studia dialektologiczne” I, pod red. B. Dunaja, Kraków. Rzetelska-Feleszko Ewa, 2002, Spojrzenie byłego dialektologa, [w:] „Studia Dialektologiczne” II, pod red. J. Okoniowej i B. Dunaja, Kraków, s. 105-109. Urbańczyk Stanisław, 1986, Przedwojenny spór o metodę badań dialektologicznych, [w:] Collectanea linguistica in honorem Adami Heinz, Kraków, s. 153-159. Zagórski Zygmunt, 2001, O różnych metodach badań dialektologicznych, [w:] Gwary dziś. 1. Metodologia badań, pod red. Jerzego Sierociuka, Poznań, s. 25-31. Zaręba Alfred, 1955, O metodzie i technice badań gwarowych, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XIV, s. 140-155.